

Портницька Н.Ф. Ціннісна регуляція наслідування у продуктивно-творчій діяльності у дошкільному віці // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – Т. 12. – С.235- 240.

ЦІННІСНА РЕГУЛЯЦІЯ НАСЛІДУВАННЯ У ПРОДУКТИВНО-ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

235

В статтє представлен анализ признаков ценностной регуляции инвенций и подражательных действий в продуктивно-творческой деятельности дошкольников.

***Ключевые слова:** инвенции, продуктивно-творческая деятельность, ценностная регуляция подражания.*

The analysis of signs of value regulation inventions and imitation of efficiently-creative activity in under school age children is presented in the article.

Key words: inventions, efficiently-creative activity, value regulation imitation.

236

Постановка проблеми. Одним із основних джерел дитячої творчості традиційно вважаються ігрова та продуктивні види діяльності. Однак, недостатньо вивченою залишається проблема переходу дитячої гри у творчість, набуття творчими діями ознак цінностей.

Короткий аналіз сучасних досліджень. Відмінними ознаками творчості, на думку В.О. Моляко, є наявність стратегій творчої діяльності [4]. Аналізуючи цінності як повторювані стратегії поведінки, які сприяють досягненню успіху, О.Л. Музика наголошує, що вони є одним із базових утворень особистості, які актуалізуються для регуляції діяльності [5]. Отже, однією з основних ознак творчості є набуття нею суб'єктивної цінності. Прийняття положення про діяльну природу здібностей вимагає врахування особливостей регуляції діяльності як механізмів розвитку творчих здібностей особистості, до яких відносяться процеси планування, контролю та прогнозування результатів [1].

Формулювання завдань дослідження. Розвиток творчості дошкільників передбачає формування стратегіальних тенденцій творчої діяльності та набуття ними ціннісного характеру. Постає необхідність виявлення критеріїв (ознак) цінності творчих дій дошкільників, що виникають при переході від наслідування до творчості.

Виклад основного матеріалу дослідження

Вивчення особливостей ціннісної регуляції творчої діяльності дошкільників здійснювалося на основі результатів експериментального дослідження виникнення творчості у продуктивній діяльності [7]. Відповідно до умов експерименту діти були включені в одноманітну продуктивну діяльність, успішне виконання якої дозволяло їм отримати схвалення дорослого. Інвенції, що виникали по ходу діяльності, забезпечували визнання. В умовах одноманітної діяльності діти переходили від наслідування дій дорослого до інвенційної діяльності, яка набувала для них особистісної цінності.

Аналіз структури ціннісної регуляції наслідування дошкільників здійснювався на основі схеми саморегуляції діяльності, запропонованої О.О. Конопкіним. За твердженням автора, включення особистості в рутинну діяльність веде до згортання процесів саморегуляції та зосередження на виконанні дій (виготовлення продукту). Активізація особистісного компонента (пов'язаного з ціннісними орієнтаціями особистості) викликає та виявляє розгорнуту регуляцію [2]. Описані феномени спостерігалися у процесі експеримента на етапі перенасичення одноманітною діяльністю: оволодіння діяльністю та її репродуктивне виконання викликало згортання процесів саморегуляції, тоді як інтерес до інвенцій як потенційних засобів отримання визнання з боку ровесників – розгортання саморегуляції. Включення ціннісної регуляції діяльності спостерігалось при переорієнтації дітей із відтворення дій дорослих на усвідомлення та активне використання інвенцій.

Складовими суб'єктивної моделі значимих умов (термін О.О. Конопкіна) виявилися уявлення дошкільників про потенційні способи отримання визнання ровесників (провідним із яких є творчість) та власні можливості творчої діяльності (усвідомлення інвенцій і наслідування як засобів отримання творчого результату). *Мета* діяльності зосереджувалася на виготовленні виробу, відмінного від зразка („Я не буду ліпити півника, зліплю щось інше”). Нечітке усвідомлення мети та складових суб'єктивної моделі значимих умов унеможлилювали попереднє програмування дітьми власних дій. Починаючи ліпити власний виріб, дошкільники не мали чіткого уявлення про кінцевий результат. Остаточне усвідомлення та уточнення мети, а також *розробка програми дій* відбувалися по ходу діяльності. *Планування* здійснювалося в залежності від

237

використання тих чи інших інвенцій („якщо я зміню хвіст, то вийде щось інше”, „зараз я зроблю велику кульку, а з неї може вийти ...”). Основним засобом планування діяльності стало прогнозування можливостей перенесення наслідувальних та інвенційних дій (при виготовленні крокодила один із дошкільників: „Горбочки я зліплю зверху, як Ви показували гребінець у півника” (перенесення наслідувальних дій)). Таким чином, вікова недостатність регуляторних процесів прогнозування мети та побудови програми дій спричинили ситуативну прив'язаність змістового наповнення виробу до випадкових інвенцій. Це спостерігалось у вигляді фази довизначення мети (на основі усвідомлення випадкових інвенцій) та обмеження планування кількох наступних дій, а не діяльності в цілому.

Критерієм успішності виконання завдання досліджувані вважали відмінність творчого продукту від заданого зразка. На суб'єктивному рівні про існування такого внутрішнього критерію свідчили висловлювання досліджуваних („Я роблю не так, як Ви”). На об'єктивному рівні показником цього критерію служили факти відстоювання досліджуваними власної діяльності при відсутності її схвалення з боку дорослого.

Контроль та оцінка діяльності здійснювалися на основі порівняння досліджуваними отриманого виробу із заданим зразком та власними уявленнями про його правильність. Для оцінки успішності інвенцій та готового виробу дошкільники послуговувалися здебільшого естетичним критерієм, про що свідчили висловлювання типу: „У мене вийшло краще, ніж у Вас”, „Я зробив красиво”. *Корекція* діяльності здійснювалася на основі уявлень дітей про реальний вигляд об’єкта („У качки не буває такого великого хвоста, треба трохи пластиліну відірвати”). Окремою формою корекції, яка свідчить про ціннісне ставлення досліджуваних до інвенцій, може вважатися цілеспрямоване експериментування з матеріалом та готовим виробом („Я зроблю з цього півника качку”, „Якщо переробити хвіст, вийде індик”). Таким чином, усвідомлювані інвенції, що виникають у наслідуванні, на рівні інвенційно-творчого наслідування стають основою для регуляції творчості дошкільників в умовах перенасичення одноманітною діяльністю.

Набуття інвенціями ціннісного характеру є показником виникнення рефлексивно-ціннісної складової наслідування, яка включає *рефлексивний, розвивальний та ціннісний* компоненти. Відповідно до положення про ціннісний характер розвитку творчих здібностей, обґрунтованого О.Л. Музикою, можна стверджувати, що прояви цінності наслідувальних та інвенційних дій у продуктивно-творчій діяльності дошкільників є показниками розвитку творчих здібностей [5].

Аналіз протоколів спостережень експериментальних досліджень виникнення творчості у наслідуванні показав, що прояви ціннісної регуляції наслідування та творчих дій можливі лише на етапі творчості. Виникнення та розвиток інвенційно-творчого наслідування як цінності зумовлений особистою значимістю та соціальною актуальністю інвенційних дій в умовах перенасичення одноманітною діяльністю. Інвенції як засоби задоволення потреби у визнанні закріплюються у досвіді і набувають цінності, яка відстоюється в умовах соціальної протидії (відсутності схвалення).

Результати досліджень дозволяють виділити ряд ознак цінності інвенційних та наслідувальних дій, основними з яких є усвідомлення та перенесення інвенцій і наслідувальних дій з метою створення творчого

238

продукту, відстоювання власних виробів і прийомів їх виготовлення та цілеспрямоване використання інвенцій як засобів творчості.

Перенесення прийомів виконання діяльності, на думку О.М. Лука, є одним із критеріїв прояву творчих здібностей та обдарованості особистості [3]. Широта та ступінь самостійності перенесення характеризують не тільки рівень оволодіння діяльністю, але й рівень розвитку творчих здібностей: чим ширшим є діапазон перенесення, тим більше можливостей для прояву творчості.

В експериментальних умовах перенесення прийомів виконання діяльності стосувалося наслідувальних та інвенційних дій. Діапазон ситуацій використання перенесення знаходився в межах від виготовлення однотипних виробів (півник–качка), до виробів, не пов'язаних між собою за змістом та способами виконання (при створенні метелика досліджувана Я. використала прийом притискання, засвоєний у наслідуванні ліплення півника). Первинне перенесення наслідувальних дій при виготовленні однотипних виробів є показником свідомого засвоєння дитиною способів виконання діяльності. Показником розвитку творчих здібностей є здатність до перенесення не лише наслідувальних, але й інвенційних дій (прийом перекручування деталі, випадково використаний при наслідуванні, був перенесений на виготовлення власного виробу). Усвідомлення та подальше цілеспрямоване використання випадкових інвенцій є основою для прогнозування майбутнього результату діяльності та планування творчих дій відповідно до нової мети.

Передумовою розвитку перенесення як засобу творчості є *усвідомлення інвенційних дій* та їх відмежування від наслідувальних. Усвідомлення випадкових інвенцій як засобів досягнення результату дозволяє особистості в майбутньому цілеспрямовано використовувати їх з метою створення

творчого продукту. Крім того, усвідомлене розмежування наслідування та інвенцій дозволяє дитині здійснювати вибір ефективних прийомів виконання діяльності. В експериментальних умовах індикаторами усвідомленого розмежування дошкільниками наслідування та інвенцій вважалися висловлювання на зразок: „Хвіст індика я зробив так, як у Вас (до експериментатора), але повернув в інший бік”, „Тулуб півника вийшов дуже довгий, і я зробила черв’яка” (усвідомлення інвенцій).

Показником розвитку творчих здібностей є надання досліджуваними переваги інвенційним діям порівняно з наслідувальними в ситуаціях вибору способу діяльності. Усвідомлюване наслідування використовувалося лише у випадках відсутності власних прийомів виконання діяльності з метою оволодіння новими прийомами діяльності.

Результатом усвідомленого розмежування та перенесення в інші ситуації інвенційних і наслідувальних дій є здатність до їх цілеспрямованого використання у процесі творчості. В умовах дослідження ця здатність спостерігалася у формі свідомого *експериментування* з матеріалом та готовими виробами з метою отримання творчого результату. Досліджувані, які демонстрували ознаки творчої діяльності, на останньому занятті, виготовивши один виріб, не переходили до наступного, а здійснювали спроби його трансформації. Очевидно, метою такого експериментування було виявлення нових ознак готового виробу як основи для продуктивних інвенцій. Діяльність дітей при цьому носила дослідницький характер, що, на думку науковців, є основним показником творчості дошкільників. Типовою є така поведінка: досліджуваний Б., виготовивши півника, розглядає його з усіх боків, почергово змінюючи одну з деталей: „Якщо перевернути хвіст, вийде індик... Якщо

витагнути шию, схоже на лебедя..., тільки хвіст треба відірвати... Якщо перевернути дзьоб, вийде качка.”

Описані форми експериментування з готовим виробом свідчать про зміщення акцентів мотивації діяльності з результативної до процесуальної, що надає активності ознак справжньої творчості [6]. Регуляція діяльності здійснюється вже не у відповідності з заданим зразком, а з інвенціями, які набувають цінності для дитини.

Одним з основних показників розвитку творчих здібностей ми вважаємо здатність дошкільників до *відстоювання власного способу діяльності* в умовах відсутності соціального схвалення. На рівні поведінкових проявів відстоювання творчості виявлялось у вигляді протиставлення власної діяльності наслідуванню, що супроводжувалось різкою відмовою виконувати завдання дорослого (досліджувана Г.: „Я не буду з вами ліпити півника. Я буду ліпити пташку синичку... У мене немає півника.”). Суб’єктивна значимість обраного способу діяльності підтверджувалася висловлюваннями типу „я хочу зліпити ...”, „в мене вийде”.

Відстоювання власної діяльності в умовах її ігнорування дорослим свідчить про набуття творчістю статусу цінності, задля досягнення якої дошкільники здатні поступитися соціальним схваленням. Очевидно, в цьому випадку можна говорити про домінування мотивів визнання та самовираження над мотивами соціальної бажаності. Інвенційні та наслідувальні дії при цьому є засобами творчості та розвитку творчих здібностей.

Додатковими показниками цінності інвенцій у продуктивній діяльності дошкільників є *обмін інвенціями* та використання їх як засобів отримання визнання. Очевидно, взаємні інвенції виконують функцію ціннісної підтримки, яка спонтанно виникає в процесі взаємодії дошкільників при виконанні одноманітної діяльності. Відсутність схвалення дорослого компенсується визнанням ровесників, що стимулює досліджуваних до подальшого використання інвенцій. Однією з основних форм визнання при цьому є взаємне наслідування інвенцій (в процесі діяльності досліджувані Б. та І. по чергово обмінюються ролями об’єкта для наслідування та наслідувальника, демонструючи інвенції). Така поведінка досліджуваних

підтверджує думку О.Л. Музики, про те, що творчу особистість характеризує здатність не тільки демонструвати свої досягнення, але й цінувати досягнення інших [5].

Іншою формою спонтанного поцінування дошкільниками досягнень один одного є надання допомоги при наслідуванні інвенцій. Дошкільники здатні, виявляючи визнання, просити та пропонувати допомогу („Покажи, як ти ліпиш...”, „Давай я тобі зроблю ...”). Очевидно, таке поцінування дошкільниками досягнень один одного повинно складати основу ціннісної підтримки розвитку творчих здібностей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, в умовах одноманітної діяльності інвенції, набуваючи цінності для особистості, утворюють змістову домінуючу діяльність, на основі якої здійснюється регуляція інвенційно-творчого наслідування у продуктивно-творчій діяльності. Високий рівень наслідувальної діяльності в поєднанні зі здатністю до усвідомленого цілеспрямованого використання інвенцій як засобів творчості є свідченням формування творчої спрямованості та одним із ключових показників розвитку творчих здібностей дошкільників. Перспективами подальших досліджень є вивчення вікових особливостей виникнення ціннісної регуляції наслідування.

240

Список використаних джерел:

1. *Дьяченко О.М.* Пути активизации воображения дошкольников // Вопросы психологии. – 1987. – №1. – С. 44-51.
2. *Конопкин О.А.* Структурно-функциональный та содержательно-психологический аспекты осознанной саморегуляции // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2005. – Т.2. – №1. – С. 27-42.
3. *Лук А.Н.* Психология творчества. – М., Наука, 1978. – 126 с.
4. *Моляко В.А.* Психология конструкторской деятельности. – М.: Машиностроение, 1983. – 134 с.
5. *Музыка О.Л.* Ціннісна підтримка особистісного росту // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологія: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – №6 (30). – Ч. II. – С. 232-240.
6. *Пономарев А.Я.* Психология творчества и педагогика. – М., Педагогика, 1976. – 280 с.
7. *Портницька Н.Ф.* Експериментальне дослідження особливостей наслідування в процесі продуктивної творчої діяльності дошкільників // Педагогіка та психологія професійної освіти // Науково-методичний журнал. – 2005. – №6. – С. 156- 163.

